

บทคัดย่อ

การวิจัย แนวทางการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของเกษตรกรจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาย่านบ้านคำไฮ ครั้งนี้ได้ทำการศึกษาข้อมูล เรื่อง บริบทชุมชน สภาพภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศลุ่มน้ำชีตอนล่าง การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศลุ่มน้ำชีตอนล่างบริเวณพื้นที่บ้านคำไฮและผลกระทบต่อชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วิถีชีวิตของเกษตรกรชุมชนบ้านคำไฮมีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงองค์ความรู้ในเรื่องระบบนิเวศและการจัดการตนเองของชุมชน โดยมีวิธีการเก็บข้อมูล คือ การทำแผนที่ทรัพยากร ภาพตัดขวาง แผนที่ชุมชน การสัมภาษณ์เจาะลึก และการประชุมกลุ่มย่อย เพื่อนำไปสู่ขั้นตอนการปฏิบัติต่อไป ซึ่งได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาย่านชุมชน สภาพภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศลุ่มน้ำชีตอนล่างของบ้านคำไฮ 2) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมระบบนิเวศลุ่มน้ำชีตอนล่างบริเวณพื้นที่บ้านคำไฮ และผลกระทบต่อชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 3) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของเกษตรกรชุมชนบ้านคำไฮจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และเงื่อนไข ปัจจัย ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลง 4) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ในเรื่องการจัดการระบบนิเวศและการจัดการตนเองของชุมชนบ้านคำไฮ และ 5) เพื่อหาแนวทางการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของเกษตรกรชุมชนจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาย่านบ้านคำไฮ ผลการวิจัยพบว่า สภาพพื้นที่บ้านคำไฮเป็นที่ราบลุ่มตอนล่างของแม่น้ำชี พื้นที่ติดแม่น้ำชีตลอดแนว อยู่ในพื้นที่ราบต่ำอยู่ด้านล่างฝายธาตุน้อยประมาณ 1 กิโลเมตร ฝายธาตุน้อยสร้างขึ้นตั้งแต่ปี 2536 มีขนาด 5 ประตูล้อมรอบพื้นที่ขึ้นเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการเกษตร มีประโยชน์ครอบคลุมพื้นที่ ตำบลธาตุน้อย อำเภอเขื่องใน อำเภอนมไพร จังหวัดยโสธร อำเภอสุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด พื้นที่นาชาวบ้านคำไฮ เป็นนาทาม อยู่ใต้ฝายธาตุน้อย มีจำนวนทั้งหมด 1,300 ไร่ พื้นที่นาดังกล่าวมีการทำนาปีละ 2 ครั้ง คือ นาปี และนาปรัง การทำนาปีในแต่ละปีจะไม่ได้ผลผลิตเท่าที่ควร เนื่องจากเป็นที่ราบลุ่มนาทาม น้ำจะท่วมนาปีทุกปี และท่วมหนัก เมื่อปี 2521 ในแต่ละปีน้ำจะท่วมนาน 2-3 เดือน ทำให้ผลผลิตเสียหาย ข้าวบริเวณพื้นที่น้ำท่วมตายหมด เหลือส่วนน้อยที่น้ำท่วมไม่ถึง ดังนั้นผลผลิตนาปีขึ้นอยู่กับน้ำท่วมมากท่วมน้อย ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยได้ผลผลิต ดังนั้นคนในชุมชนจึงมีการทำนาปรังเพิ่มเติม โดยเริ่มมีการทำนาปรังตั้งแต่ปี 2515-2516 แต่ละครัวเรือนมีการทำนาปรังเฉลี่ยปีละ 5-6 ไร่ ทั้งนี้การทำนาปรังเริ่มแรกมีการทำในพื้นที่ที่มีความเหมาะสม มีน้ำขังตลอดปี เป็นพื้นที่ติดกับแม่น้ำชีหรือ หนองต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่นา การดึงน้ำเข้าไปในที่นา ก็สะดวก แต่เมื่อมีการสร้างฝายธาตุน้อยตั้งแต่ปี 2538 บริเวณลำชีใหม่เป็นทางตรง (ลำชีที่ไหลผ่านพื้นที่ธาตุน้อยโดยปกติแล้วจะมีลักษณะโค้งคดพื้นที่ตำบลธาตุน้อย) แล้วสร้างฝายบริเวณลำชีใหม่ทำให้น้ำไม่สามารถไหลเข้าลำชีเดิมได้และทำให้ลำชีเดิมในฤดูแล้งมีน้ำน้อย ซึ่งส่งผลต่อการทำนาปรังของคนในชุมชนบ้านคำไฮ ประมาณ 500 ไร่ ได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก เมื่อถึงฤดูฝน น้ำมีจำนวนมากและไหลแรง แต่เมื่อถึงฤดูแล้ง น้ำในบริเวณลำชีเดิม คือ พื้นที่ใต้ฝาย จะมีปริมาณน้ำน้อยมาก เนื่องจากฝายปิดบริเวณพื้นที่ที่น้ำจะไหลลงลำชีเดิม ส่งผลให้เมื่อชุมชนจะดึงน้ำเข้านาปรังต้องใช้สายดูดยาว 10 -15 เมตร ซึ่งสิ้นเปลืองพลังงานเป็นอย่างมาก การแก้ไขของชุมชนที่ผ่านมาคือ นำกระสอบทรายมากั้นน้ำ ตรง

บริเวณลำชีเดิม เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง ให้น้ำมีจำนวนมากขึ้น ทั้งนี้กระสอบทรายสามารถกั้นน้ำไว้ใช้ได้เฉพาะฤดูแล้ง เพราะฤดูฝนน้ำไหลแรงกระสอบทรายไม่สามารถต้านทานกระแส น้ำไว้ได้ และถ้าปีไหนขาดน้ำมากๆ ชุมชนได้ไปขอร้องให้หน่วยงานที่ดูแลฝ่ายดังกล่าวให้ปล่อยน้ำออกมาหล่อเลี้ยงพื้นที่นาที่อยู่ได้ฝาย บางปีหน่วยงานปล่อยน้ำให้เกษตรกร ซึ่งปล่อยมาเพียง 2 สัปดาห์ น้ำจึงไม่พอใช้ และบางปีไม่มีการปล่อยเลย จนเมื่อปี 2554 องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานีได้สนับสนุนการทำชลประทานระบบท่อ สนับสนุนเครื่องสูบน้ำจำนวน 7 เครื่อง แต่ปัจจุบันเครื่องสูบน้ำพัง สามารถใช้ได้เพียง 3 เครื่อง เนื่องจากเครื่องทำงานหนัก ต้องใช้กำลังสูง ในขณะเดียวกัน ต้องสูญเสียน้ำมันในการสูบน้ำจำนวนมาก ส่งผลให้การทำนาปรังมีต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น กล่าวคือ คนในชุมชนต้องเสียค่าน้ำมันสูบน้ำโดยเฉลี่ย 2,000 บาทต่อไร่ รวมกับค่าใช้จ่ายอื่นๆ ต้นทุนการผลิตข้าวนาปรังอยู่ที่ 5,000 บาทต่อไร่ ในขณะที่ ผลผลิตข้าวที่ได้เฉลี่ย 500-800 กิโลกรัมต่อไร่และขายได้เป็นเงิน 50,000 – 80,000 บาท/ไร่ ในแต่ละปี ซึ่งนับว่าเป็นการลงทุนสูงและได้ผลตอบแทนที่ต่ำและบางครั้งก็ขาดทุน แนวทางการพัฒนาพื้นที่ในระยะสั้น 1). การลดต้นทุนด้านการทำนาในเรื่องของการสูบน้ำ จากที่ต้นทุนในการนำน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำชีสูงมากทำให้ไม่รู้ต้นทุนที่แน่นอนในการใช้น้ำต่อไร่ 2).การจัดทำและใช้ประโยชน์ระบบข้อมูลปฏิทินการทำนา เนื่องจากการกำหนด วัน เดือน เวลา ในการทำนาไม่แน่นอน ทำให้พบปัญหาเมื่อเวลาเก็บเกี่ยวจะตรงกับฤดูฝนพอดีทำให้ต้นทุนเพิ่มในการตากข้าว 3).การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมต่อพื้นที่น้ำท่วม เนื่องจากพื้นที่ในการทำดังกล่าวเคยเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึง 4).การจัดการพันธุ์ข้าวที่เหมาะสม เนื่องจากการการทำนาปรังจะมีข้าวปนที่มาจากนาปีเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการมีการเก็บเกี่ยวช้าในปีเสร็จ ชาวนายังไม่มีความรู้ในขั้นตอนการเตรียมการเท่าที่ควร จึงต้องมีการปรับปรุงองค์ความรู้ในการทำนาให้เข้า และเท่าทันกับสถานการณ์ ทั้งในเรื่องของข้อมูลเกี่ยวกับดินในการปลูกข้าวและการใช้สารเคมี แนวทางในการพัฒนาพื้นที่ในอนาคตระยะยาว 1) การเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการทำนา เป็นการทำนาและปลูกพืชที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เนื่องจากสภาพพื้นที่บริเวณบ้านคำไฮนั้นมีพื้นที่น้ำไม่ท่วมอยู่ 7 เดือน (พันธุ์พืชที่จะต้องปลูกช่วงเจ็ดเดือนนี้จะต้องเป็นพันธุ์พืชอะไร เนื่องจากการวิจัยทำให้ชุมชนได้รู้จักระบบการปลูกพืช รู้แท้ รู้จริง มีการเปรียบเทียบข้อมูลจากอดีตถึงปัจจุบัน 2) การสร้างรายได้นอกการเกษตร โดยการพัฒนาพื้นที่พัฒนาใหม่เป็นตลาดน้ำชุมชนบ้านคำไฮ เนื่องจากพื้นที่เหมาะสมระยะยาว 1,800 เมตร ห่างจากหมู่บ้านไม่ไกล 3) การอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศน์ โดยการทำเขตอนุรักษ์วังปลา ทำการปล่อยปลา และทำการจัดเทศกาลกินปลาปีละ 1 ครั้ง 4) การหาช่องทางขอสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานภายนอก